

Szakmai zárójelentés a „Császárkori latin feliratok számítógépes nyelvtörténeti adatbázisa: 4. szakasz” c. K 124170 ny. sz. (2017.12.01.-2021.11.30.) NKFIH-projektről

A Császárkori latin feliratok számítógépes nyelvtörténeti adatbázisa c. projekt (első szakasz: K 62032, 2006.02.01.-2010.01.31., második szakasz: K 81864, 2010.02.01.-2014.01.31., harmadik szakasz: K 108399, 2014.02.01.-2018.01.31.) fő célja egy olyan (hazai és nemzetközi viszonylatban is hiánypótló) számítógépes nyelvtörténeti adattár létrehozása és digitális publikálása (a <http://lldb.elte.hu/> oldalon), amelyik a Római Birodalom (és utódállamai) területén a Kr.e. 1. és Kr.u. 8. század (lényegében Augustus és Nagy Károly uralkodása) között keletkezett nem kéziratos hagyományozású, főképp feliratos források vulgáris latin nyelvi anyagát dolgozza fel azzal a céllal, hogy lehetővé váljon a szélesebb értelemben vett császárkori latin nyelv időbeli és területi változásainak, nyelvföldrajzi tagolódásának az eddiginél alaposabb megismerése és a feltárt nyelvföldrajzi tagolódások többrétű vizualizálása.

Az 1., 2. és 3. szakasz feldolgozási területéhez, Illyricumhoz, Galliához, Britanniához, Hispaniához, Germaniához, Észak-, Közép- és Délkelet-Itáliához a 4. szakaszban csatlakozott a Dél-Balkán, Kis-Ázsia és Kelet-Afrika Szíriával, tehát a keleti birodalomrész. Így, minthogy a párhuzamos Lendület-projekt és az azt folytató 5. szakasz a feliratokban leggazdagabb Róma, Délnyugat-Itália és Nyugat-Afrika anyagának feldolgozására fókuszál, 4. szakasza révén e projekt immár a Római Birodalom egész területét felöleli.

A Projekt munkatervében foglalt vállalásoknak a projektidőszakon (2017.12.01.-2021.11.30.) belüli sikeres teljesüléséről, az elért eredményekről az alábbi bontásban számolunk be: 1. Adatbázis-szoftver és hardver-háttér fejlesztése, 2. Adatgyűjtés és adatgyűjtők, 3. Konferencia-részvételek és -szervezések, előadások, külföldi kutatóutak és kurzusok, 4. Publikációk, 5. Összegzés.

1. Adatbázis-szoftver és hardver-háttér fejlesztése

A projekt K 62032 sz. 1. szakaszában megalkotott és K 81864 sz. 2., majd K 108399 sz. 3. szakaszában továbbfejlesztett Adatbázis-szoftver (<http://lldb.elte.hu/>) a jelen K 124170 sz. 4. szakasz mind a négy évében további fejlesztésekkel gyarapodott, a program megalkotója és fejlesztője, Kiss Márton informatikus, majd a 2. projektévtől kezdve Ferenczi Zsanett informatikus jóvoltából.

Ennek keretein belül megvalósultak: 1. az adatbázis külső (WordPress alapú) oldalaihoz (Események, Publikációk, Csapat etc. vö. <http://lldb.elte.hu/>) önálló szerkesztői hozzáférés kialakítása a Témavezető részére, amely sokkal hatékonyabb és sokoldalúbb szerkeszthetőséget tesz lehetővé, mint a korábbi egyszerűsített html-szerkesztő; 2. elkészült egy olyan, az adatgyűjtők munkáját megkönnyítő modul, amely lehetővé teszi, hogy egy adatlap valamely elemének módosítása az összes többi, azonos bibliográfiájú (ugyanarról a feliratról felvitt) adatlapon végrehajtható legyen (szerkesztői nézetben az adatgyűjtők számára a 'módosítás az összes azonos bibliográfiájú adatlapon' paranccsal érhető el); 3. folytatódott a Kiterjesztett Keresőre (vö. http://lldb.elte.hu/admin/search_2.php) telepített Diagram-ábrázoló modulok fejlesztése, többek között a több megjelenítési, formázási lehetőséget biztosító Diagram 2 elem kiépítésének munkálataival; 4. a diagram moduloknál a megoszlási mintázatok ábrázolhatósági kritériumai a következőkkel bővültek (vö. a Kiterjesztett Kereső programelemében a Diagram előtti legördülő menüt): keresztény vagy nem keresztény (Christian or not), próza vs. vers (Prose vs verse) megoszlás, magán vs. hivatalos (Privat vs. official), szöveghordozók (Material) szerint és fortasse recte - nem fortasse recte (Fortasse recte or not) szerinti megoszlás; 5. emellett a keresési eredményeket a kiválasztott adatlapok főködjá szerint ábrázoló Code 1 és (az összevont kódtípusok szerint ábrázoló) Code 1a mellé

létrejött a Code 1 O és Code 1a O diagram-modul, amely a keresési eredményeket ugyanúgy ábrázolja mint Code 1 és Code 1a, de elkülöníti a tisztán helyesírási jelenségeket tükröző kódtípusokat 'Orthographica' néven; 6. elkészült egy olyan modul is, amelyik összegzi a keresés során létrejött találati halmazban érintett feliratok számát, amely így egyfajta reprezentativitási indexként szolgál (vö. a Kiterjesztett Kereső programelemben a 'Találatok száma' alatt 'Feliratok száma' mutatót); 7. az Export modulban (<http://lldb.elte.hu/admin/export.php>) bővültek az 'Exportálandó mezők' választható lehetőségei (ti. összes adat exportálása, Redukált exportálás, Csak LLDB-szám) a Testreszabható / Customize almodul kiépítésével, ahol a felhasználó választhatja meg, hogy az adatlap mely mezőit akarja exportálni; 8. a kiterjesztett kereső Kétezés-moduljába az eddigi lehetőségek mellé — az adott időszakból „kilógó” datálású lapok minél hatékonyabb kereshetőségéhez — kiépült egy olyan, új 'Időszak [Á]' nevű almodul, amely a megadott időszakba azokat az adatlapokat veszi bele, amelyek datálásának számtani közepe beleesik a megadott időszakba (pl. egy évszázadba). Ezen kívül Ferenczi Zsanett még számos kisebb javítást és fejlesztést hajtott végre a témavezető kérésére. Mindezen fejlesztéseknek köszönhetően az adatbázis-szoftver a projektidőszakban a korábbiaknál még nagyobb mértékben vált felhasználóbaráttá, úgy az adatbázist építő adatgyűjtő munkatársak, mint az adatbázist kutatásaikhoz felhasználó tudományos kutatói közönség részére. Az adatbázis, és a fejlesztések megtekinthetők a <http://lldb.elte.hu/admin/> oldalon (login: OTKA, jelszó: Herman). A szoftver mellett a projekt hardver-hátterét is fejlesztettük: a projekt első évében beszereztük a betervezett (a nem kölcsönözhető, nem fénymásolható gyűjteményeken végzendő) mobil adatgyűjtést lehetővé tévő note book-ot a témavezető kutató részére. Emellett a kutatóhely is további lap-topokat biztosított saját forrásból a kutatócsoport munkatársai részére.

2. Adatgyűjtés és adatgyűjtők

A fejlesztések mellett a projektidőszakban intenzíven folyt az adatgyűjtés és az adatrögzítés is a kijelölt területeken. Az adatgyűjtés alapjául szolgáló (a korábbi vonatkozó projektek során létrehozott nagyrészt digitalizált) báziskönyvtár kiépítése is folytatódott, aminek keretében (külföldi vagy hazai könyvtárközi, ill. könyvtári kölcsönzéssel) mintegy 36 feliratos korpuszt hoztunk meg a kutatóhelyre és szkenneltettünk be. Az intenzív adatgyűjtésnek köszönhetően a teljes projektidőszakra a tervezett adatlap-mennyiséget túlteljesítve, 20000 helyett 21490 adatlapot sikerült az adatbázisban rögzíteni a jelentési időszak végéig a projekt gyűjtési területét képező provinciák feliratgyűjteményeiből (az előző három szakasz adatait is tartalmazó összesített adatlap-szám 2021.11.30-n: 61471). Az előző három OTKA-NKFIH szakaszban (2006.02.01. és 2018.01.31. között) felvitt adatlap-mennyiséggel (39981) és a párhuzamos, a jelen projekt és előzményeitől nem érintett földrajzi területek (Róma városa, a latin Afrika és Délnyugat-Itália, továbbá Corsica, Sardinia és Sicilia) hatalmas anyagának feldolgozását célzó már lezárult Lendület-projekt keretében (2015.07.01. és 2020.06.30 között) felvitt adatlap-mennyiséggel (42831) és a Lendület-projekt területeinek feldolgozását folytató, futó 135359 sz. NKFIH-projekt első évében (2020.12.01. és 2021.11.30 között) felvitt adatlap-mennyiséggel (7171) együtt a most zárult jelen projekt adatlap-mennyisége (21491) egy olyan mértékű, több mint 111000 adatlapból álló adatbázist eredményezett, amelyen jól megalapozottan lehetett és lehet elvégezni azokat a nyelvtörténeti, dialektológiai elemzéseket, amelyek sorozata még a 2-3. szakasz folyamán kezdődött el, és a most zárult 4. szakaszban is intenzíven folytatódott. Ennek eredményeképpen számos hazai és nemzetközi konferencia-előadás, illetve angol és magyar nyelvű publikáció született a most zárult 4. szakaszban, vö. lentebb 3. és 4. pont alatt.

A projektidőszakban a következő adatgyűjtők végeztek adatgyűjtést az Adatbázis

számára (teljesítményük sorrendjében, nevük mögött a felvitt adatlap-számmal): Vágási Tünde (10971), Seres Dániel (3583), Sánta Sára (1749), Silvia Tantimonaco (1607), Serena Barchi (939), Bohacsek Dóra (837), Visontai Réka (486), Jiří Honzl (456), Farkas Anna (357), Paulus Frigyes (103), Adamik Béla (100), Martin Šmerda (88), Szlovicsák Béla (81), Barta Andrea (35), továbbá 1-25 adatlap közötti mennyiséget (összesen 94 adatlapot) vitt fel: Fodor Krisztina, Zelenai Nóra Judit, Ambrus Lehel, Zimonyi Ákos, Kovács Judit, Gonda Attila, Lakihegyi Viktória és Bajnok Dániel (többségükben időközben inaktívvá vagy más projektterületen működő vagy eltérő projektfeladatokat végző adatgyűjtőkről van szó).

A projekt nemzetközi beágyazottságát, a lentebb ismertett nemzetközi konferenciaszervezéseken, részvételeken és publikációkon túl jól mutatja, hogy a hispániai provinciák (Baetica, Hispania citerior, Lusitania) adatgyűjtésében (2014-től) jelentős szerepet vállalt (a 2017-ben doktori disszertációját a barcelonai egyetemen megvédő, jelenleg a lisszaboni egyetemen kutató) Dr. Silvia Tantimonaco (2018.10.01-től 2021.04.30-ig a kutatócsoport *Marie Skłodowska Curie* ösztöndíjas tudományos munkatársa), az egyiptomi (Aegyptus provinciái) feliratos anyag adatgyűjtésében (2017-től) jelentős szerepet vállalt (a prágai egyetem egyiptológiai tanszékének doktorandusza és a cseh nemzeti múzeum munkatársa) Jiří Honzl, továbbá az egyiptomi (Aegyptus provinciái) papiruszos anyag adatgyűjtésében (2019-től) jelentős szerepet vállalt (a római Sapienza és Roma Tre egyetemeken idén doktorált) Dr. Serena Barchi, de kisebb szerepet a párhuzamos Lendület-projektben (2018-tól) adatgyűjtést végző Martin Šmerda is vállalt jelen projekt adatgyűjtési munkálataiban, aki doktorandusz a brnói Masaryk-egyetemen.

Adamik Béla témavezető kutató, Barta Andrea, Gonda Attila és Kiss Sándor résztvevő kutatók közreműködésével végezte az adatlapok ellenőrzését, a hibák jelzését és a hibajavítások ellenőrzését. Gonda Attila résztvevő kutató jelentős részt vállalt időközben inaktívvá vált adatgyűjtők (pl. Zavarkó Nikoletta noricum) adatlapjainak javításában, gondozásában is.

A projekt időtartama alatt, a következő gyűjtemények adatai kerültek felvitelre digitális adatlapokon az Adatbázisba a projekt gyűjtési területét képező provinciákból (a korpuszrövidítések feloldását l. http://lldb.elte.hu/admin/abbrev_bibl.php), itt terjedelmi okokból csak azokat a korpuszokat tüntetjük fel (csökkenő sorrendben), amelyekből legalább 50 adatlap fel lett véve (a rövidítés után zárójelben közöljük az adott korpuszból felvitt adatok számát): CIL (8388), AE (6252), CEL (691), ILCV (493), ICI (467), Kropp (394), GraffGraufesenque (298), HEp (293), IKoeln (239), CPL (223), Philippi (217), SupIt (187), IHC (182), Didymoi (147), Bath (136), PizV (135), ILGR (123), LIA (105), IRPCadiz (101), IRPPalencia (99), MiliariHispanico (90), Vindolanda (89), FGAndernach (87), Corinth 8/3 (84), CCCA (83), NEFAE (75), FE (73), Pais (72), IK (67), BE (65), Corinth 8/2 (59) és Waebens (58). Ezen kívül 20-49 közötti adatmennyiség, összesen 903 adatlap lett kigyűjtve 27 kisebb korpuszból, továbbá 1-19 közötti adatmennyiség, összesen 509 adatlap lett kigyűjtve 108 kisebb korpuszból (ezek többsége korábbi szakaszokban felvitt korpuszok pótlólagos, kiegészítő gyűjtéséből származik). A 21491 adatlap tehát 167 feliratgyűjteményből került kigyűjtésre és rögzítésre, de az adatlapok kétharmada a legnagyobb alapgyűjteményből (CIL = Corpus Inscriptionum Latinarum) és annak periódikus supplementumából (AE = Année Epigraphique) származik.

Az 1., 2. és 3. szakaszból megörökölt feldolgozási területek (Illyricum, Gallia, Britannia, Hispania, Germania, Észak-, Közép- és Délkelet-Itália) provinciáinak feldolgozása nagy lendülettel folytatódott jelen, 4. szakaszban is, aminek következtében e területek feldolgozottsága a teljességhez közelít. Az 1-3. szakasz provinciáinak 4. szakaszbeli munkálatai a következő számszerű adatállomány-gyarapodáshoz vezettek a jelentési időszakban. E területekről összesen 16422 adatlap került felvitelre, összesen 8702 feliratról (természetesen ennél jóval több feliratot kellett átnézni, hiszen nem minden feliraton vannak

nyelvi vagy nem nyelvi háttérű, szöveg szintjén jelentkező hibák, anomáliák). Az 1. szakaszból megörökölt területekről összesen 7324 adatlap került felvitelre 3907 feliratról a következő megoszlásban (a provincianév után zárójelben az adatlap-szám szerepel területenként csökkenő sorrendben): Gallia területéről Gallia Narbonnensis (2905), Belgica (1031), Lugudensis (259), Aquitania (117), továbbá Britannia területéről (745), valamint Illyricum területéről Moesia Inferior (501), Pannonia Superior (460), Pannonia Inferior (347), Dacia (276), Noricum (228), Raetia (172), Dalmatia (151), Moesia Superior (129). A 2. szakaszból megörökölt területekről összesen 6016 adatlap került felvitelre 3311 feliratról a következő megoszlásban: Hispania területéről Hispania Citerior (2264), Baetica (564), Lusitania (201), Germania és az alpesi provinciák területéről Germania Inferior (1106), Germania Superior (602), Alpes Cottiae (6), Alpes Graiae (12), Alpes Maritimae (9) és Alpes Poeninae (23), továbbá Észak-Itália területéről Venetia et Histria (748), Transpadana (419) és Liguria (62). A 3. szakaszból megörökölt területekről összesen 3082 adatlap került felvitelre 1485 feliratról a következő megoszlásban: Közép-Itália területéről Etruria (1932), Aemilia (201) és Umbria (90), valamint Délkelet-Itália területéről Samnium (507), Apulia et Calabria (333) és Picenum (19).

Az 1-3. szakaszból megörökölt területeken túl a 4. szakaszban újonnan feldolgozásba bevont keleti területek feldolgozása is intenzíven folyt, így a keleti avagy görög provinciákból összesen 4996 adatlap került felvitelre 1809 feliratról a következő megoszlásban: a Dél-Balkán területéről Macedonia (556), Achaia (370), Thracia (306), Epyrus (45), Kis-Ázsia területéről Asia (785), Galatia (274), Pontus et Bithynia (201), Cappadocia (127), Lycia et Pamphylia (90), Cilicia (51), Armenia (8), Mesopotamia (4), valamint Kelet-Afrika, Szíria, Kréta és Ciprus területéről Aegyptus (1401), Syria (420), Arabia (189), Palaestina (85), Creta et Cyrenaica (42), Cyprus (42). A hatalmas térséget lefedő keleti területekről felvitt adatlap-mennyiség ugyan csak 23%-át teszi ki a 4. szakasz teljes adatgyűjtési teljesítményének, hiszen a nyugati területekről felvitt adatlapok teszik ki a 77%-nyi többséget, ez azonban korrelációban áll a keleti területek jóval szegényesebb, kisebb mennyiségű latin nyelvű forrásanyagával. Ha ezt a 4. szakasz során felvitt 4996 keleti adatlap-mennyiséget az 1-4 szakaszok során összesen (tehát a nyugati területekről is) felvitt 61471 adatlap-mennyiséghez viszonyítjuk, akkor nagyjából 8%-nyi keleti részesedést kapunk, ami közel áll a két terület feliratos anyagának egybevetésekor tapasztalható 5%-os arányhoz (vö. EDCS <https://db.edcs.eu/epigr/>: ennek adatai szerint az NKFIH-projektek keretében feldolgozott nyugati provinciák 273148, míg a keleti provinciák 14612 latin felirattal rendelkeznek). A jelen projekt által elért 8%-os keleti adatlap-arány és a keleti 5%-os feliratos arány közötti 3%-nyi többlet legnagyobb része azzal magyarázható, hogy jelen projektben nem csak feliratok, hanem más primér (nem kéziratos hagyományozású) források, így papiruszok is feldolgozásra kerültek (míg az EDCS ilyeneket nem közöl), márpedig a keleti provinciákból, főképp Aegyptusból és Syriából felvitt papiruszos adatok az összes keleti adat 12%-át teszik ki. Mindenesetre megállapítható, hogy a nyugati területekhez hasonlóan e keleti területek feldolgozottsága is a teljességhez közelít, így a további projektekben csak kiegészítő, illetve pótlólagos adatgyűjtésre van szükség (esetlegesen kimaradt vagy újonnan publikált feliratok és egyéb nem kéziratos hagyományozású források feldolgozására).

Így összességében az adatgyűjtési tevékenység a fentiek tükrében sikeresnek és hatékornak nyilvánítható. Az adatbázis-munkálatokhoz kapcsolódóan az adatállományok tudományos feldolgozása is nagy léptekkel haladt a projektidőszakban, amit leginkább a jelentési időszakban megvalósult projektesemények és projektpublikációk igazolnak. Minthogy az alább megadott projekthonlap-oldalokon a vonatkozó adatok részletesen megtalálhatók, itt csak összefoglaló jelleggel hivatkozunk rájuk.

3. Konferencia-részvételek és -szervezések, előadások, külföldi kutatóutak és kurzusok

A munkatervben a projektidőszakra tervezett konferencia-részvételek és kutatóutak, ameddig a pandémia-helyzet akadályozó tényezőként nem jelentkezett, megvalósultak.

A projekt események (<http://lldb.elte.hu/esemenyek/>) közül kiemelendő a jelen projekt és az MTA NyTI 'Lendület' Számítógépes Latin Dialektológiai Kutatócsoport együttműködésében, 2018.03.28-29-n Budapesten, az MTA Nyelvtudományi Intézetben megrendezett *Third International Workshop on Computational Latin Dialectology* (WCLD 3), ahol angol nyelvű előadást tartott jelen projekt részéről Adamik Béla, Barta Andrea, Gonda Attila résztvevő kutatók, Zelenai Nóra és Silvia Tantimonaco adatgyűjtő és kutató munkatársak, Kiss Sándor résztvevő kutató pedig levezető elnökként segítette a workshop lebonyolítását, ahol Adamik Béla angol nyelvű adatbázis-bemutatót is tartott. Ennek folytatásaképpen megrendezésre került ugyanilyen módon, ugyanott 2019. március 28-29-n a *Forth International Workshop on Computational Latin Dialectology* (WCLD 4). A műhelykonferencia 2 napján 13 előadás hangzott el 8 külföldi (4 olasz, 1 cseh, 1 portugál, 1 román, 1 szerb) és 5 hazai kutatótól. A Kutatócsoport részéről Adamik Béla, Barta Andrea, Gonda Attila, Silvia Tantimonaco, Paulus (Zelenai) Nóra doktorandusz projekttag és Vágási Tünde adatgyűjtő projekttag tartottak előadást, Kiss Sándor résztvevő kutató pedig levezető elnökként segítette a workshop lebonyolítását, ahol Adamik Béla angol nyelvű adatbázis-bemutatót is tartott 5 külföldi (cseh) adatgyűjtő munkatárs közreműködésével.

Ugyancsak kiemelendő a jelen projekt és az MTA NyTI 'Lendület' Számítógépes Latin Dialektológiai Kutatócsoport együttműködésében, 2018.09.03-07-n Budapesten megrendezett nemzetközi vulgáris és kései latin konferencia (13th International Colloquium on Late and Vulgar Latin - *Latin vulgaire – latin tardif XIII*), ahol angol nyelvű előadást tartott jelen projekt részéről Adamik Béla, Barta Andrea, Gonda Attila, Silvia Tantimonaco és Vágási Tünde, olasz nyelvű előadást Zelenai Nóra, francia nyelvű előadást pedig Kiss Sándor.

2018-ban a projekthez kapcsolódóan angol nyelvű előadást tartott Adamik Béla a DH_Budapest_2018 konferencián (2018.05.29) és Barta Andrea a Manes adite paterni! c. konferencián Heidelbergben (2018.07.20-21). Ezen kívül Silvia Tantimonaco (2018.10.01-től 2021.04.30-ig a kutatócsoport *Marie Skłodowska Curie* ösztöndíjas tudományos munkatársa) két spanyol nyelvű projektelőadást tartott (Barcelonában 2018.10.20-n és Lisszabonban 2018.11.15-n). Vágási Tünde projekttag pedig angol nyelvű előadást tartott 2018 decemberében Budapesten (Humboldt-Kolleg Budapest). Folyó projekthez kapcsolódóan 2018-ban magyar nyelven tartottak előadást a 13. Magyar Ókortudományi Konferencián (MÓK 13, Szeged, 2018.05.25.) Adamik Béla, Barta Andrea, Gonda Attila, Zelenai Nóra és Vágási Tünde; az V. Mathema Konferencián (Budapest, 2018.05.04.) Gonda Attila és Zelenai Nóra; a Fiatal Római Koros Kutatók XII. Konferenciáján (Budapest, 2018.05.05.) Barta Andrea (Németh Györggyel közösen).

2019-ben Adamik Béla angol nyelvű előadásokat tartott februárban Münchenben (Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts), júniusban Las Palmasban (20th International Colloquium on Latin Linguistics - ICLL 2019), szeptemberben Budapesten (ELTE), októberben Berlinben (Humboldt-Universität), Pozsonyban (Comenius egyetem); Barta Andrea magyar nyelvű előadást tartott februárban Szombathelyen (Iseum Savariense), májusban Budapesten (FIROKONF 13), angol nyelvűt pedig júniusban Las Palmasban (ICLL 2019) és szeptemberben Vitoria-Gasteiz-ben (Facultad de Letras UPV/EHU); Silvia Tantimonaco projekttag spanyol nyelvű előadást tartott januárban Madridban (Universidad Complutense), angol nyelvűt júniusban Las Palmasban (ICLL 2019) és júliusban Münchenben (Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts), spanyol nyelvűt szeptemberben Madridban (Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Centro de Ciencias Humanas y Sociales) és Ciudad Real-ban (Universidad de Castilla-La Mancha); Bohacsek Dóra klasszika-filológia

mesterszakos hallgató, projekttag magyar nyelvű előadást tartott májusban Budapesten (VI. Mathema Konferencia); Paulus (Zelenai), Nóra doktorandusz projekttag olasz nyelvű előadást tartott júniusban Las Palmasban (ICLL 2019) és angol nyelvűt szeptemberben Berlinben (Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften); Kiss Sándor résztvevő kutató francia nyelvű előadást tartott júniusban Las Palmasban (ICLL 2019).

Itt említendő, hogy meghívott előadóként Adamik Béla 2018.10.30-11.01-n a brnói Masaryk egyetem klasszika-filológiai tanszékén tartott 3 előadással egybekötött adatbázis-kurzust 'Introduction to the problem of African Latin' címmel, 2019.10.29-31. között pedig ugyanott egy 3 előadással egybekötött adatbázis-kurzust tartott 'Introduction to the problem of linguistic Romanisation and Latinisation of the Roman Empire' címmel.

A 2020-as projekttesemények (<http://lldb.elte.hu/esemenyek/>) alacsony számát meghatározta, hogy COVID-járvány okozta pandémiahelyzet miatt az összes, 2020-ra tervezett projektteseményt el kellett halasztani későbbre, így a 2020. márciusára a Kutatóhelyre tervezett *Fifth International Workshop on Computational Latin Dialectology* (WCLD 5) műhelykonferenciát, a 2020. szeptemberére a ghenti egyetemre tervezett *14th International Colloquium on Late and Vulgar Latin* (LVLT 14) konferenciát és a 2021 május-júniusára a Santiago de Compostela-i egyetemre tervezett *21st International Colloquium on Latin Linguistics* (ICLL 21) szakkonferenciát is, amelyeken jelen projekt kutatói képviseltették volna magukat (mindhárom eseményre nagy valószínűséggel 2022-ben kerül sor). 2020-ban így pusztán 2 magyar nyelvű projektelőadás került itthon nagy nehezen megtartásra, sok bizonytalanságtól övezve: jelen projekt adatgyűjtő munkatársa, a vezető kutató doktorandusza, Bohacsek Dóra, aki a projekt témájában az afrikai latinságot kutatja doktori tanulmányai keretében, „Korai, latin nyelvű Biblia-fordítások – Az Itala és az Afra közötti eltérések” címmel tartott (jelenléti) előadást a VII. Mathema Konferencián, az ELTE BTK-n, 2020. szeptember 19-n, Barta Andrea résztvevő kutató pedig „Szellemek és démonok. Egy új mágikus aranylemez” címmel tartott online előadást a Fiatal Római Koros Régészek XIV. Virtuális Konferenciáján, az ELTE BTK-n, 2020. november 6-n.

2021-ben a pandémiahelyzet nagyrészt csak online, virtuális események, előadások megtartását engedte és ehhez a helyzethez alkalmazkodva a következő projektelőadások valósulhattak meg: Adamik, Béla: Romanisation and Latinisation of the Roman Empire in the light of data in the Computerized Historical Linguistic Database of the Latin Inscriptions of the Imperial Age címmel előadást tartott a 14th Trends in Classics International online Conference, "Historical Linguistics and Classical Philology c. online konferencián (Thessaloniki, 2021.03.5-7.) és a pisai egyetem nyelvészeti doktori iskolájában (Dottorato in Discipline linguistiche e letteratura straniera, Università di Pisa, 2021.04.01.). Szlovicsák Béla adatgyűjtő munkatárs, projekttag „A nyelvtani nemek rendszerének átépülése a vulgáris latinban a feliratos anyag tükrében” címmel előadást tartott a 35. OTDK Humán Tudományi Szekciójában (Miskolci Egyetem BTK, 2021. Április 15), amivel 2. helyezést ért el. Ugyanő „A semlegesnem leépülésének problémája a vulgáris latinban a feliratos források tükrében” címmel előadást tartott a VIII. Mathema Konferencia, ELTE BTK, 2021. június 4. 12.40). Paulus Nóra adatgyűjtő munkatárs, doktorandusz és 2021 májusától a Kutatócsoport tudományos segédmunkatársa „Versification, Roman Prosody & Quantitative Problems in Latin Verse Inscriptions” címmel előadást tartott az International Summer School 'Epigraphy for the Study of the Latin Language' (2021.06.25) virtuális nyári egyetemen, amelyet a jelen projekt résztvevő kutatója Silvia Tantimonaco (2021.04.30-ig a kutatóhelyen a jelen projektet végrehajtó kutatócsoport *Marie Skłodowska Curie* ösztöndíjas tudományos munkatársa, 2021 júniusától a lisszaboni egyetem klasszika filológiai központjának tudományos munkatársa) szervezett Catarina Gasparral közösen (<http://epigraphica.letras.ulisboa.pt/eventos/>). E virtuális nyári egyetemen Silvia Tantimonaco 5 angol előadást tartott (*Introduction to Latin Epigraphy I; Introduction to Latin Epigraphy II; Reading, Editing & Consulting Latin*

Inscriptions; Misspelled Inscriptions: Linguistic & Cognitive Approach; Teaching Latin through Epigraphy at the Secondary School), amiből itt egyetlen, a jelen projekt témájában tartott előadást számolunk el (ti. *Misspelled Inscriptions: Linguistic & Cognitive Approach*). Barta Andrea „A curse of the cross. A new Latin magical text from Aquincum, Pannonia” címmel előadást tartott a From Theory to Practice: The Transmission of Magical Knowledge in the Graeco-Roman World, c. konferencián (Zaragozai egyetem, 2021.06.29). Adamik, Béla pedig „The dialectological situation of the Latin language in late Italy before the Langobard period as evidenced in inscriptions: the phonological aspect” címmel előadást tartott a Ciclo di seminari online “Lingue, scritte e società nell’Italia longobarda. Un percorso di sociolinguistica storica” című előadássorozat keretében (Università di Napoli “Federico II” – Dipartimento di Studi Umanistici, 2021.06.29.). Végül 2021 őszén alkalom nyílt két jelenléti magyar nyelvű előadás lebonyolítására is: Adamik Béla „A latin nyelv dialektológiai helyzete a késő császárkori és kora középkori Itáliában a feliratok tükrében” címmel tartott előadást az Ókortudományi Társaság budapesti felolvasó ülésén (2021.09.17.), Barta, Andrea pedig „Mágikus nyelvtörténet” címmel tartott előadást „A Magyar Tudomány Ünnepe 2021” rendezvényen a Nyelvtudományi Kutatóközpontban, Budapesten, 2021. november 4-n.

Összesen tehát 52 idegennyelvű (43 angol, 5 spanyol, 2 francia, 2 olasz) és 17 magyar nyelvű (mindösszesen 69) előadás mutatja a projekt jelentési időszakbeli aktivitását.

4. Publikációk

Jelen projekt keretében a projektidőszakban összesen 24 publikáció jelent meg (vö. <http://lldb.elte.hu/documents.php>), ezek közül 18 idegennyelvű (17 angol és 1 olasz), időrendben a következők: Tantimonaco, S. (2018): *The Replacement of Other Cases with the Nominative and Accusative* (<http://real.mtak.hu/90164/>), Adamik B. (2019): *The Transformation of the Case System in African Latin as Evidenced in Inscriptions* (<http://real.mtak.hu/94910/>), Barta A. (2019) *Mala bestia foras dato. Spelling Mistakes and Loan Phrases as Means of Interpretation of a Latin Magical Text* (<http://real.mtak.hu/94911/>), Paulus N. (2019): *The Vivo Suo Formula, as a Possible Manifestation of the Interconnection of the Greek and Latin Languages in Moesia Inferior* (<http://real.mtak.hu/94913/>), Tantimonaco, S. (2019): *The Role of Archaisms in the Latin Inscriptions of the Roman Empire: Some New Considerations in Light of Computerized Dialectology* (<http://real.mtak.hu/94914/>), Adamik B. (2020): *The transformation of the vowel system in African Latin with a focus on vowel mergers as evidenced in inscriptions and the problem of the dialectal positioning of Roman Africa* (<http://real.mtak.hu/111768/>), Gonda A. (2020): *Frameworks of reference in the identification of Latin dialects* (<http://real.mtak.hu/111770/>), Paulus N. (2020): *A study on the weakening of the word final -s compared to -m in the epigraphic corpus* (<http://real.mtak.hu/111771/>), Tantimonaco, S. (2020): *Consonantal Degemination in Latin Inscriptions of the Roman Empire: A Dialectological and Sociolinguistic Perspective* (<http://real.mtak.hu/111772/>), Vágási T. (2020): *Minitrae et Numini eius. A Celtic deity and the Vulgar Latin in Aquincum* (<http://real.mtak.hu/111773/>), Adamik B. (2020): *On the Loss of Final -m: Phonological or Morphosyntactic Change?* (<http://real.mtak.hu/115217/>), Barta A. (2020): *Some Remarks on the Latin Curse Tablets from Pannonia* (<http://real.mtak.hu/115417/>), Gonda A. (2020): *Dialects of Vulgar Latin and the Dialectal Classification of the Alps-Danube-Adria Region* (<http://real.mtak.hu/115226/>), Tantimonaco, S. és Gaspar, C. (2020): *Relative Pronouns in Light of Epigraphic Evidence: The Province of Lusitania* (<http://real.mtak.hu/115239/>), Vágási, Tünde (2020) *The Sociolinguistic Research of the Cult of Jupiter Dolichenus* (<http://real.mtak.hu/115419/>), Tantimonaco, S. (2021): *Piissimus and pientissimus: two nonexistent superlatives of pius?* (<https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/joll-2020-2015/html>), Adamik, B. (2021):

Romanization and Latinization of the Roman Empire in the light of data in the Computerized Historical Linguistic Database of Latin Inscriptions of the Imperial Age (<https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/joll-2021-2016/pdf>). Ezen kívül megjelent egy olasz nyelvű projekt tanulmány is: Paulus, Nóra (2020) *Libertae isdem coniugi T. Licinius Il problema della fossilizzazione del pronome idem* (<http://real.mtak.hu/115241/>). Nem számítottuk be a tudományos publikációk közé, de itt megemlíjtük a *Third International Workshop on Computational Latin Dialectology* (WCLD 3), a *Fourth International Workshop on Computational Latin Dialectology* (WCLD 4) és a *13th International Colloquium on Late and Vulgar Latin (Latin vulgaire – latin tardif XIII – LVL13)* konferenciák tanulmányköteteihez készült angol nyelvű bevezető konferenciabeszámolókat is (vö. <http://lldb.elte.hu/publikaciok/>).

Továbbá 6 magyar nyelvű projektpublikáció is megjelent ugyanilyen módon: Adamik B. (2018): *A szóvégi -s kiesésének problémája a latin feliratok tükrében* (<http://real.mtak.hu/74824/>), Adamik B. (2019) *Az esetrendszer átépülése az afrikai latinságban a feliratok tükrében* (<http://real.mtak.hu/93358/>), Barta A. (2020) *Túlvilági praktikák a nyelvtörténet szolgálatában* (<http://real.mtak.hu/118459/>), Bohacsek D. (2020) *Natura és cultura : Vulgáris és klasszikus latin Afrikában: africanismus-e a labdacismus?* (<http://real.mtak.hu/111826/>), Paulus N. (2020) „*VITIUM AFRORUM FAMILIARE*”? (<http://real.mtak.hu/132902/>) és Vágási, T. (2020) *Minitrae et Numini Eius : Egy kelta istenség és a vulgáris latin Aquincumban* (<http://real.mtak.hu/111825/>). Mindegyik tanulmány a K 124170 projektszám feltüntetésével jelent meg, kivéve a legutóbbi, Vágási (2020), amelyben tévedésből a korábbi, már 2018-ban lezárult 3. szakasz projektszáma (108399) lett feltüntetve: mivel azonban maga az alapprojekt meg lett nevezve és valóban a jelen projekt keretében készült, ahogy a vele egyszerre egy helyen megjelent két további tanulmány, ti. Bohacsek (2020) és Paulus (2020) is, így beszámoltuk a fentebbi összesített publikációs számba.

Ezen túlmenően K 124170 szám feltüntetésével publikációra elfogadásra került a projektidőszak végéig 1 angol és 2 magyar nyelvű projekt-tanulmány: Adamik B. *The dialectological situation of the Latin language in late Italy before and in the Langobard period as evidenced in inscriptions: the phonological aspect* (megjelenik a "Languages, writings and societies in Langobard Italy. Paths of Historical Sociolinguistics" című kötetben Nápolyban a Federico II University Press-nél) és Bohacsek D.: *Az afrikai latinság és a Vetus Afra* (Antik Tanulmányok 2022-es évfolyamában fog megjelenni) valamint ugyanő: *Az afrikai latinság nyomában – Boncolás filológus szemmel* (A VIII. Mathema-konferencia kötetében fog megjelenni). Tovább megjelenés előtt áll egy a 3. szakasz (108399) végén közlésre benyújtott angol tanulmány, amelynek kézírata a jelen projekt időszaka alatt is formálódott még (a peer review-k és a korrekktúrák következtében) ezért a 124170 projektszám is feltüntetésre került benne: Adamik, B.: *On the Role of Palatalization in the Vulgar Latin Sound Change /w/ > /β/* (<http://real.mtak.hu/73248/>)

Összesen tehát 20 idegennyelvű (1 olasz és 19 angol, ebből 18 megjelent és 2 közlésre elfogadott) publikáció és 8 magyar nyelvű (ebből 6 megjelent és 2 közlésre elfogadott), tehát mindösszesen 28 (ebből 24 megjelent és 4 közlésre elfogadott) publikáció mutatja a projekt jelentési időszakbeli publikációs aktivitását.

5. Összegzés:

Mindent egybevetve a Projekt munkatervében vállaltak teljesítése a pandémia okozta nehézségek ellenére is sikeresnek ítéhető. Jelentős fejlesztéseket hajtottunk végre a magyar és angol felülettel is rendelkező, internetes hozzáférésű Adatbázis-szoftveren (vö. <http://lldb.elte.hu/>), amelyet így nemzetközi együttműködés eszközévé tettünk. A korábbi projektekre bevont adatgyűjtők mellé bevontunk és kiképeztünk, mind belföldről, mind

külföldről újabb adatgyűjtő munkatársakat: az ő hatékony munkájuknak köszönhetően a projekt záró dátumáig az eredetileg tervezettnél nagyobb mennyiségű (20000 helyett 21490) adatlapot sikerült az Adatbázisban rögzíteni. Folytatódott a projekt báziskönyvtárának kiépítése azoknak a feliratgyűjteményeknek a beszerzésével, amelyek alapján az adatgyűjtést folyamatosan végeztük. Jelentős lépéseket tettünk a projekt nemzetközi megismertetésére a Projekt munkatársainak külföldi kutatóútjaival és nemzetközi konferencia-részvételeivel, amelyek keretében az Adatbázisba felvitt adatlap-mennyiségekre építve a latin dialektológia egy-egy részkérdésében újabb, nemzetközi szinten is jelentős eredményeket lehetett nemzetközi szinten bemutatni. Hangsúlyosan említendő, hogy a párhuzamos Lendület-projektrel szorosan együttműködve sikerült egy olyan nemzetközi fórumot életre hívni, a nemzetközi számítógépes latin dialektológiai műhelykonferenciát, amely 2016-tól kezdődően 2019-ig évente megrendezve, rendkívül termékenyítőleg hatott a vonatkozó kutatásokra és a projekt nemzetközi együttműködési hálózatának kiépítésére, ahogy a szintén Budapesten 2018-ban a Kutatócsoportunk által megrendezett nemzetközi vulgáris és kései latin konferencia is. Ez a megtermékenyítő hatás nemcsak a nagy számú (68) előadásban, hanem a számos (27) publikációban is tetten érhető. Ezt a folyamatot megakasztotta ugyan a 2020-ban kezdődő pandémia, a nemzetközi konferencia-élet szinte teljes megszűnése miatt, de a projekt céljainak teljesítését végül is döntően nem tudta befolyásolni. A most zárult projekt fent vázolt, gazdag és eredményes programjához és teljesítményéhez sokféleképpen hozzájárult a 2015-ben indult és 2020 júniusában lezárult párhuzamos Lendület-projekt, amely a Római Birodalom azon földrajzi területeinek (ti. Róma városa, Délnyugat-Itália a szigetekkel és a latin Afrika) adatbázisbeli feldolgozását, kiértékelését célozta és finanszírozta, melyek nem részei jelen NKFIH-projektnek, így – a közös célkitűzések ellenére – a két rokon projekt között, az egyértelmű területi-földrajzi elhatárolásnak köszönhetően átfedés nem volt, csak szoros és eredményes együttműködés. Mindamelllett a 2020 júniusában zárult párhuzamos Lendület-projekt (és kiegészítő jelleggel a 2021 novemberében zárult jelen NKFIH-projekt) adatgyűjtési területein tovább folytatódnak az adatbázis vonatkozó munkálatai immár az NKFIH-projekt (K 135359 ny. sz., 2020.12.01-2024.11.30.) 5. szakasza keretében, hogy az Adatbázis minél jobban megközelíthesse azt a teljességet, amely nélkülözhetetlen a nemzetközi szintű latin dialektológiai kutatások minél hatékonyabb végzéséhez.

Dr. habil. Adamik Béla PhD s.k.

kutatócsoport-vezető tudományos tanácsadó

Nyelvtudományi Kutatóközpont, Történeti Nyelvészeti és Uralisztikai Intézet

Latin Nyelvtörténeti és Dialektológiai Kutatócsoport,

egyetemi docens

ELTE BTK, Ókortudományi Intézet, Latin Tanszék